

que s'ha fet de les polítiques ambientals, si tenim en compte que la consideració de la variable ambiental, al mateix nivell que la social i l'econòmica, és essencial per assolir un desenvolupament equilibrat i sostenible. És cert que el capítol vuitè descriu algunes polítiques reguladores per a la conservació dels hàbitats naturals, però no s'acaba de determinar ben bé quin és el seu efecte sobre la suburbanització. D'altra banda, s'hi troba a faltar també algun capítol que sintetitzi i analitzi la diversitat de perspectives i temàtiques d'estudi exposades al llarg del text i que doni una visió més global del context polític, social i ambiental de la zona. Això no obstant, aquestes són qüestions secundàries.

En definitiva, l'obra, recomanada a tot aquell qui vulgui tenir una visió nova i més àmplia del procés d'*urban sprawl*, és una magnífica radiografia de la realitat urbana del sud de Califòrnia. Una radiografia plena de matisos, que no es queda, però, en un pla merament descriptiu, sinó que aprofundeix les causes que han modelat aquesta realitat i que, per sobre de les crítiques i dels errors, té una lectura positiva de la societat i de les polítiques públiques, ja que tot problema ofereix una oportunitat de canvi.

Bibiana Catalán

Universitat Autònoma de Barcelona
 Departament de Geografia
 Bibiana.catalan@uab.es

FIBLA GARCÍA-SALA, Carla (2005).

España-Marruecos desde la orilla sur. La relación hispano-marroquí: opiniones e ideas.

Barcelona: Icaria (Antrazyt), 291 p.

ISBN: 84-7426-815-x

Dos veïns condemnats a entendre's. La frase és coneguda, recurrent i significativa. El mapa de les relacions de veïnatge hispano-marroquines és farcit de tòpics, llocs comuns i cantarelles diplomàtiques contradictòries, que oscil·len cíclicament entre la tradicional amistat i la desconfiança històrica; entre el desig de germanor i la percepció de traïdoria. En aquesta tessitura, i amb els episodis històrics de la reconquesta i el colonialisme encara a la retina, els principals elements de fricció entre Espanya i el Marroc són, a dia d'avui: el conflicte del Sàhara Occidental, els acords de pesca, la gestió dels fluxos migratoris i l'estatus dels enclavaments espanyols al nord del continent africà.

El ressò d'aquest seguit de factors de desavinença és avivat, o atenuat, en funció dels incidents d'índole diversa que esquitxen puntualment el marc de rela-

cions entre Espanya i el Marroc. En paral·lel a aquestes dinàmiques, cada vegada més empreses espanyoles —Roca, Telefónica, Fadesa, Inditex o El Corte Inglés, per exemple— emplacen part del seu procés productiu en territori marroquí, impulsades pel diferencial econòmic existent entre les dues bandes de la frontera. Alhora, i seguint la mateixa lògica, també cada vegada més persones han desplaçat, o desplacen, la seva força de treball des del sud fins al nord de l'Estret de Gibraltar i s'aturen —a diferència del que succeïa anys enrere— a la península Ibèrica. Malgrat la ja esmentada maror de discordança bilateral, és clar que les sinergies transfrontereres hispanomarroquines s'han intensificat en els darrers anys. En el context espanyol, aquestes sinergies no han influenciat de la mateixa manera tots els territoris de l'Estat. Catalunya, en aquest sentit, ha desenvolupat un paper

preponderant pel que fa a la recepció de migrants marroquins i en relació amb els processos de relocalització industrial. Igualment, Andalusia ha tingut un paper central, a causa de la seva condició fronterera i del notable pes de la immigració marroquina en aquest territori. Aquest fet, més enllà dels interessos partidistes, explicaria, en part, per què durant el transcurs de la darrera crisi bilateral hispano-marroquina els governs català i andalús es van desvincular en gran mesura dels enfrontaments diplomàtics de l'Administració central.

En el terreny de la política supranacional, la Unió Europea planteja estrènyer els lligams amb els seus socis mediterranis, a diversos nivells i dins el marc del Partenariat Euromediterrani. Cadascuna de les tres cistelles de la Declaració de Barcelona (1995) —partenariat polític i de seguretat; partenariat econòmic i financer; partenariat social, cultural i en matèria de drets humans—, contribueixen, sens dubte, a reforçar encara més les dinàmiques de cooperació entre tots dos països i a redefinir, a la vegada, el marc polític i espacial en què aquestes es duen a terme. L'establiment d'una àrea euromediterrània de lliure comerç, prevista per a l'any 2010, és una de les principals fites del Procés de Barcelona. L'entrada en vigor de l'àrea de lliure canvi, és a dir: la *naftaïtzació* de la Mediterrània, modificarà ostensiblement els patrons de mobilitat comercial a la regió. Els termes en els quals s'han estat desenvolupant fins ara les relacions bilaterals hispano-marroquines es veuran alterades. El previsible eixamplament del matalàs d'interessos que comparteixen Espanya i el Marroc aguditzarà la famosa «condemna» a la comprensió mútua que ha acompanyat tradicionalment el diàleg de veïnatge entre tots dos països. El llibre que ens ocupa pren el pols a l'estat actual d'aquest diàleg, i emfatitza de manera especial la visió que se'n té des de la ribera sud de la Mediterrània.

Com es recordarà, el mes de juliol de l'any 2002, un grup de gendarmes marroquins va ocupar el fins llavors desconegut illot de Perejil. Segons la versió oficial marroquina, l'acció es va emprendre per tal de dur-hi a terme operacions normals de control del contraban i de lluita contra l'emigració clandestina. No cal dir que, des de l'òptica governamental espanyola, l'actuació marroquina no va ser ni de bon tros entesa en clau de normalitat.

La titularitat territorial de l'illot —situat a 150 metres de la costa marroquina, a 4 quilòmetres a l'oest de Ceuta i a 40 quilòmetres a l'est de Tànger, conegut al Marroc amb els noms de Leila i Tora—era, i continua sent, borrosa. L'ocupació de l'illot, que estava i segueix estant deshabitada, juntament amb la successiva reacció desfermada per l'executiu espanyol —que, recordem, la va fer desocupar mitjançant la força—, van provocar la degeneració de les ja degradades relacions polítiques hispano-marroquines d'aleshores en una crisi diplomàtica preocupant. Val la dir que, en l'acme de l'escalfament dialèctic produït per una rècula de declaracions i contradecaracions incendiàries, fins i tot es va arribar a parlar —sens dubte amb una certa desproporció— de «declaració de guerra». Aquesta desproporció, això no obstant, reflecteix el neguit amb el qual van ser percebudes, tant a Espanya com al Marroc, les maniobres militars a l'entorn de Perejil. Tal com indica Fibla García-Sala, a quatre anys vista de l'incident, encara es desconeixen les versions oficials sobre les passes seguides per les administracions respectives per tal de resoldre la crisi. Tanmateix, el cert és que la trifulga bilateral de l'estiu del 2002 va catapultar les dissensions geopolítiques hispano-marroquines a l'epicentre de l'atenció mediàtica global. Amb certa incomoditat, el Govern espanyol va presenciar com, una vegada més, els debats sobre Ceuta, Melilla i Gibraltar s'entrellaçaven a ulls de l'opinió públi-

ca internacional. Discernir entre la situació dels enclavaments nord-africans i la situació de Gibraltar ha estat tradicionalment una constant en l'acció diplomàtica espanyola. Fer el contrari, és a dir: ressaltar les *comonalitats* entre els tres territoris, ha estat una constant en l'acció diplomàtica marroquina, d'ençà de la fi del protectorat hispanofrancès del Marroc l'any 1956.

L'episodi de Perejil va esdevenir el clímax d'un període de crisi encetat mesos enrere amb la no-renovació dels acords de pesca, i clos mesos més tard mitjançant un gradual desglaçament diplomàtic i el retorn de sengles ambaixadors a Rabat i a Madrid. En un escenari en el qual sembla que s'hagi recuperat una certa harmonia bilateral, però, tanmateix, amb el rerefons de l'esmentat període de crisi, el llibre de Carla Fibla García-Sala, corresponal al Marroc de *La Vanguardia* i la Cadena Ser, examina l'estat actual de les relacions hispanomarroquines, posant l'accent en la mirada forjada al respecte des del vessant sud de l'estret de Gibraltar. El llibre s'enceta amb una repassada cronològica als esdeveniments que van marcar l'agenda bilateral entre el 25 d'abril de 2001, quan el Marroc va anunciar que no renovaria l'acord de pesca amb la Unió Europea, i el 29 de setembre de 2005, data en la qual va tenir lloc la reunió d'alt nivell a Còrdova entre el president del Govern espanyol, José Luís Rodríguez Zapatero, i el primer ministre marroquí, Dris Jettú. Seguidament, l'autora aporta algunes claus per interpretar la seqüència dels fets i cedeix la paraula a divuit opinants (periodistes, acadèmics, escriptors i membres de la societat civil), actors i observadors de les relacions hispanomarroquines des del vessant sud.

El ventall d'opinions ofertes fa referència a les qüestions clàssiques de les relacions bilaterals hispanomarroquines, i a d'altres de presència menys habitual en les àgores d'anàlisi i opinió. A tall d'ex-

emple, podem citar l'aportació d'Elias Omary, en la qual es planteja la problemàtica generada arran de la utilització de gasos tòxics per part de l'exèrcit espanyol durant la Guerra del Rif —una qüestió, sens dubte, encara poc debatuda en el context espanyol—. O la proposta d'Abraham Serfaty, militant de l'esquerra marroquina, que planteja l'estatus de «ciutats lliures» per a Ceuta i Melilla, i la concessió de la doble nacionalitat per als seus habitants, com a possible via d'apaivagament de les tensions geopolítiques relatives als enclavaments.

Per la seva banda, l'escriptor Abdellkader Chaoui titlla la relació hispanomarroquina de «minada», i assegura que no només falla la relació entre els estats, sinó també entre les imatges històriques que cada país té de l'altre. Mohamed Ennaji, coordinador de la Fundació Tres Culturas del Mediterráneo, posa l'accent en el desigual desenvolupament agrícola entre els dos vessants de l'Estret i demana que, en les relacions bilaterals, es treballi més en els aspectes econòmics i culturals, enlloc que, com d'habitud, es quedin ancorades en les bones intencions polítiques. Al seu torn, Abdelmohsin El Hassouni subratlla l'especial relació diplomàtica que França ha sabut teixir amb el Marroc, i la proposa com a exemple que podria seguir Espanya. Mustafa Qadary, membre de l'Institut Real de Cultura Amaziga Marroquina, es remunta a la independència (1956), moment en el qual França eclipsa Espanya, amb la qual cosa aquesta perd l'oportunitat de consolidar la base d'unes relacions futures fluides i pròsperes. L'economista Mehdi Lahlou analitza la situació que viu el Marroc com a país de trànsit i d'acollida d'immigrants subsaharians en situació irregular. Lahlou parla de la necessitat que s'estableixi un Pla Marshall per a l'Àfrica, que ajudi a reconstruir-la i que contribueixi a desenvolupar el continent. Manuel Lorenzo, arabista espanyol, analitza l'actual «cultura de la immigració»

al Marroc. Lorenzo parla de la perillosa existència a la societat marroquina d'un creixent reconeixement social vers aquells qui arriquen la vida per emigrar a una situació més digna. Ahora, planteja com a inadequades les polítiques que potencien únicament els aspectes de seguretat per frenar la immigració irregular. En conjunt, les opinions compilades per Fibla García-Sala repten i/o complementen els discursos majoritaris forjats al nord, relatius a problemàtiques compartides per Espanya i el Marroc. En aquest sentit, doncs, es posa de manifest la sovint poc palpable diversitat de perspectives existents sobre la realitat bilateral hispanomarroquina.

A part del recull de mirades nord-africanes, el llibre conté dues entrevistes fetes per l'autora als ministres d'afers estrangers marroquí i espanyol, Mohamed Benaisa i Miguel Ángel Moratinos. Els seus discursos reflecteixen l'actual abandonament de la crispació diplomàtica, l'anhel de cooperació en els àmbits d'interès mutu i la postergació, si més no transitòriament, de les qüestions i els episodis espinosos. En els annexos de l'obra s'hi presenta, per altra banda, una valuosa selecció d'articles apareguts a la premsa marroquina arabòfona i francòfona (*Economie et Enterprises, Al Bayane, L'Economiste, Le Matin, Libération, Maroc Hebdo International, Al Ittihad al Ishtiraki, Al Alam, Al Sahifa, Al Ayam, Al Ahdaz al Magrebiya, Al Ittihad al Usbui, Ajourd'hui Le Maroc*) que fan referència a temes clau del diàleg hispanomarroquí.

Mentre que els principals rotatius espanyols poden ser adquirits amb facilitat al Marroc, sobretot al nord del país, i les ràdios i les televisions espanyoles són àmpliament seguides, el discurs periodístic marroquí —i, val a dir, en bona mesura també l'acadèmic— arriba amb

gran dificultat a l'opinió pública espanyola. Si bé és cert que existeix un profund desconeixement (i/o desinterès) mutu entre els dos països, aquest desconeixement és, sovint, com en el cas de la premsa, asimètric. Per aquest motiu, aquesta compilació de traduccions de peces periodístiques marroquines esdevé especialment valuosa. A tall de curiositat, cal fer esment de l'entrevista feta per Al Ittihad al Ishtiraki a Jamal Zabit, el jove que va plantar la bandera marroquina a Perejil en ple període de crisi, quan l'illot estava encara custodiat per les tropes espanyoles. Es tracta, sens dubte, d'un episodi anecdòtic, però, amb tot, dotat d'una altíssima càrrega de simbologia. Certament, el simbolisme ocupa un lloc destacat en el camp de la diplomàcia i les relacions internacionals. En el cas concret de les dinàmiques de veïnatge hispanomarroquines, la simultània convergència i divergència d'un seguit de categories polítiques, geogràfiques, socials i culturals significatives (cristianisme i islam; Europa i Àfrica; UE i no-UE; nord opulent i sud empobrit; antic colonitzador i antic colonitzat) fa que la transcendència d'aquest simbolisme sigui encara més gran.

En definitiva, el llibre de Carla Fibla García-Sala documenta de manera nítida quin és l'estat actual de les relacions bilaterals entre Espanya i el Marroc. Aquest treball constitueix, doncs, un utilíssim instrument per aquells qui, des del periodisme, l'acadèmia o les organitzacions socials, desitgen observar les dinàmiques de veïnatge hispanomarroquines de manera equilibrada entre les talaies nord i sud de la mediterrània.

Xavier Ferrer Gallardo
 Universitat Autònoma de Barcelona
 Departament de Geografia
 Xavier.Ferrer.Gallardo@uab.es